

Latgaliešu tekstpratības attīstība: Teksti, prasmes, paradumi

Prof. Dr. habil. Nicole Nau

Adam Mickiewicz University in Poznań

Faculty of Modern Languages and Literatures

Konference *Reģionālu valodu tekstpratība*

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2022. g. 16.-17. jūnijā

Referāta jautājumi

Kas ir **latgaliešu (latgaliskā?) tekstpratība**? Kā to var attīstīt?

- ❖ Kas vispār ir tekstpratība? Kā to definē, kā to pētī? Vai esošās definīcijas var attiecināt uz latgaliešu valodu?
- ❖ Kas rakstūroja latgaliešu tekstus un tekstpratību veclatgaliešu rakstu valodas periodā?
- ❖ Kas rakstūro tekstus un tekstpratību latgaliešu valodā mūsdienās?

(varbūt būs arī atbildes?)

Tekstpratība (literacy)

- ❖ Angļu termins ***literacy*** tiek lietots dažādās nozīmes – kā lasītprasme, kā dažādu prasmju kopums, kā rakstīto vārdu lietošana noteiktajā kultūrā, sabiedrībā, u.c.
- ❖ Starptautiskajā zinātniskajā literatūrā balstās latv. termina ***tekstpratība*** definīcija Nacionālajā enciklopēdijā (autore: Solvita Berra):
pratību kopums, kas nepieciešams, lai cilvēks spētu prasmīgi un mērķtiecīgi darboties ar daudzveidīgiem tekstiem dažādās dzīves situācijās klātienē un tiešsaistē

Tekstpratība ir vairāk par lasītprasmi

- Tā nav tikai viena prasme, bet **pratību kopums**.
pratība: prasme, speja, zināšanas, izpratne.
- Tā ir saistīta ar **darbošanos**, ar darbību reālajā dzīvē.
- Mūsdienu tekstpratību pasaulē mērī ar dažādiem testiem, kas ņem vērā ikdienas situācijas. Resultāts ir tekstpratības **līmenis** (nevis vienkārši «māk/nemāk lasīt») – indivīda, sabiedrības (valsts) līmenis.

Pieaugušo tekstpratības mērīšana

- ❖ PIAAC (**P**rogramme for the **I**nternational **A**ssessment of **A**dult **C**ompetencies), pieder pie OECD (ESAO)
<https://www.oecd.org/skills/piaac/>
Nordic-Baltic network: <https://piaac.net/>
- ❖ Pirmajā ciklā 40 valstis, ne Latvija (bet Igaunija).
Latvijā piedalīsies otrajā ciklā, kas tikko ir sācies
(galvenie testi būs 2022. g. septembrī).
- ❖ Mērī lasītpratību (*literacy*), rēķinpratību (*numeracy*)
un pratību apiet ar komplekso informāciju digitālajā
vidē (*adaptive problem solving*).

PIAAC definīcija (*literacy* = lasītpratība)

Literacy is accessing, understanding, evaluating and reflecting on written texts in order to achieve one's goals, to develop one's knowledge and potential and to participate in society.

= līdzīga termina *tekstpratība* definīcijai Nacionālajā enciklopēdijā

Vai šīs definīcijas var attiecināt uz latgaliešu valodu?
Vai latgaliešu valodas tekstpratību varētu mērīt tajā pašā veidā kā latviešu tekstpratību?

Vai tekstpratība ir monolingvāla?

PIAAC testi vienā valstī – vienā, dažreiz divās valodās (Somijā, Igaunijā). Dalībnieks veic testu tikai vienā valodā.

Ideja – monolingvāls cilvēks monolingvālajā vidē.

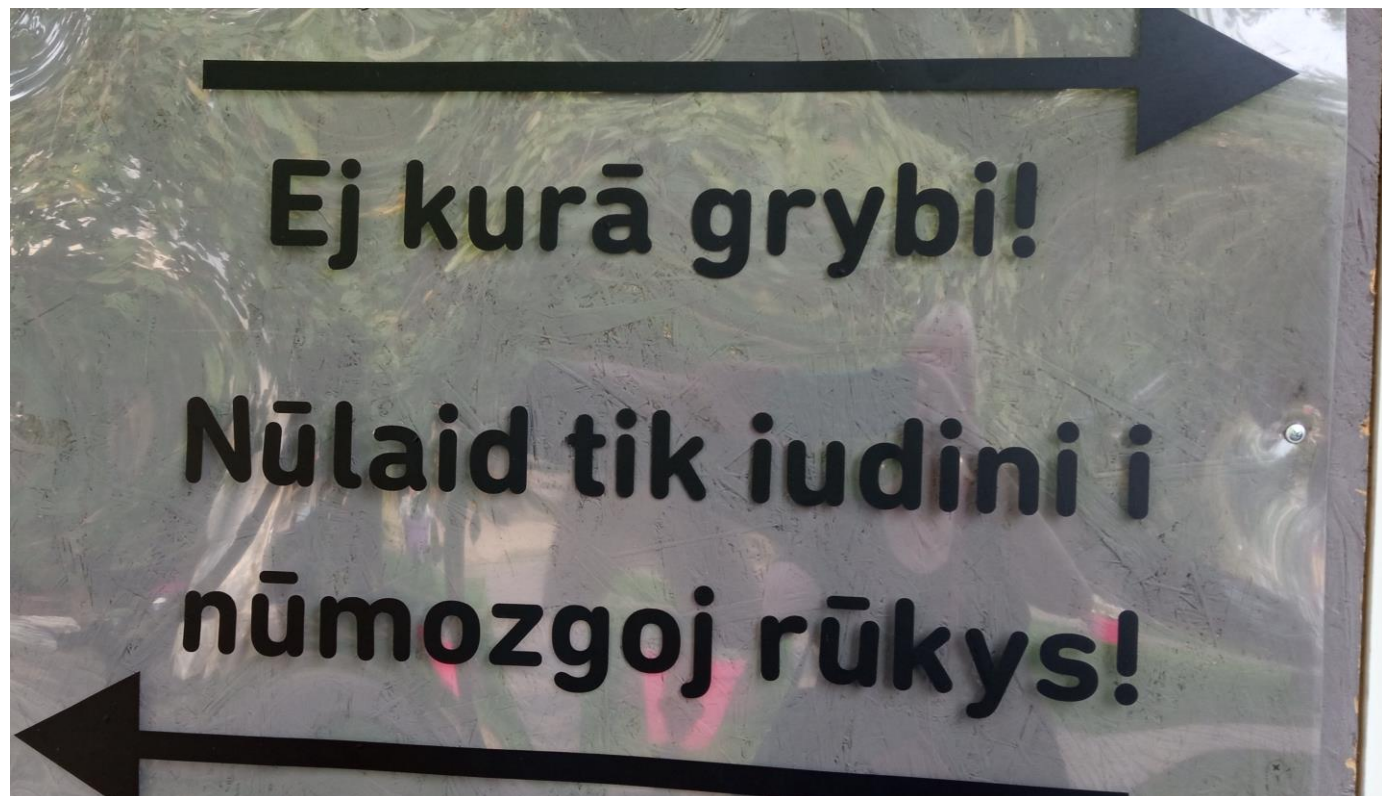
Tā nav mūsu realitāte! Nav monolingvālu latgaliešu, nav monolingvālās vides ar tekstiem tikai latgaliešu valodā.

Kādas ir dzīves situācijas, kur cilvēkam vajadzētu latgaliešu valodas lasītprasmi, lai sasniegtu savus mērķus, attīstītu savas zināšanas un piedalītos sabiedrībā?

(in order to achieve one's goals, to develop one's knowledge and potential and participate in society?)

Vai varētu izdomāt PIAAC testu ar latgaliešu valodas materiālu? Nenopietns piemērs

Šī zīme
rāda, kur
atrodas
sieviešu un
vīriešu
toaletes.
Kurā pusē
ir sievietes?

Dzīvē rakstīto informāciju bieži papildinā
attēli – kombinācija ir tekstpratības daļa

Pirmie secinājumi: Kas jāņem vērā latgaliešu tekstpratības mācībās?

- ❖ Mūsdienu Latvijā, **tekstpratība latgaliešu valodā ir daļa no latvieša tekstpratības** (tekstpratībām) – tā ir «viena tekstpratība» no vairākām, tāpat kā latgaliešu valodā ir daļa no cilvēka valodu «repertoāra» un daļa no Latgales (Latvijas) daudzvalodīgās vides.
- ❖ Vienā tekstpratībā **var lietot prasmes, kas apgūtas citā tekstpratībā** (citā valodā) – jo vairāk, ja valodas ir līdzīgas.
- ❖ Latgaliešu (jeb latgaliskā) tekstpratība balstās uz latviešu literārās valodas tekstpratību.

Kas ir jēdziena *tekstpratība* (vai *lasītprasme*) pretstats? (ang. *illiteracy*)

*Protams, man bija doma pirms lielāka dzejas krājuma veidošanas piedzīvot dzejas publikācijas Latvijas kultūras medijos, tomēr tas nav iespējams **latviešu inteliģences latgaliskā analfabētisma** dēļ.*
(Marija Dzeisla, LA 23.01.2021)

Kā saprast jēdzienu «latgaliskais analfabētisms»?
Par ko citāts liecina?

Tekstpratības un «prakses» (paradumi, ang. *practices*)

- ❖ Tekstpratība sabiedrībā (vai kādā kopienā) tiek pētīta, jautājot, **ko cilvēki īsti dara ar rakstīto vārdu** – regulārās darbošanās, *kas dara ko kādā situācijā ar kuru mērķi...* (etnogrāfiskā pieeja).
- ❖ Dažādās dzīves sfērās var būt dažādi paradumi – **dažādas tekstpratības** (vienā vai vairākās valodās).
- ❖ Izglītībā svarīgs jautājums: kādi ir tekstpratības paradumi bērna mājās, kā atšķiras «**mājas tekstpratība**» no «**skolas tekstpratības**», un kā viena otru ietekmē.
- ❖ Tāpat – kādi vispār ir paradumi ar rakstīto vārdu ārpus skolas (mūsdienās sevišķi – digitālajā vidē)?

tekstpratības tiek definētas kā daudzveidīgi paņēmieni, kurus sabiedrība kopumā vai atsevišķas sociālās grupas ir pieņēmušas un kurus cilvēki [..] izvēlas un izmanto dažādās situācijās, lai radītu tekstus, sazinātos un apspriestu idejas.

(S. Berra Nacionālajā enciklopēdijā)

<https://enciklopedija.lv/skirklis/132418-tekstprat%C4%ABba>

Vai mūsu pretstats par tekstpratību vēl ir aktuāls? Kādas ir 21. gs. paradumi?

views of what literacy is are often at odds with what people experience in their everyday life (Barton 2007)

uzskati par tekstpratību bieži nesaskan ar to, ko cilvēki piedzīvo savās ikdienās

- ❖ Mūsu idejas par tekstpratību joprojām balstās 20. gadsimta paradumos un «skolas tekstpratībās».
- ❖ Lai labāk saprastu, kas šodien notiek, vajag etnogrāfiskus pētījumus.
- ❖ Ir arī vērts skatīties atpakaļ: ko cilvēki darīja ar tekstiem 18., 19. gadsimta?

Kas raksturo paradumus?

Kā tos var pētīt?

- ❖ Grafikā nākošajā kadrā piedāvāju (nepilnīgu) elementu kopumu, kas palīdzēs aprakstīt tekstpratības paradumus.
- ❖ Ja nevar vērot, ko cilvēki dara ar tekstiem, var mēģināt secināt par darbībām, izejot no pašiem tekstiem.
- ❖ To paradīšu ar piemēriem no veclatgaliešu rakstu valodas perioda.

Tehnoloģija

Iespējas

ierobežots – radošs
pavēle – pašiniciatīva
kombinācija ar bildēm, skaņām, ...

uz papīra – uz ekrāna
rokraksts, druka, digitāli
dators, viedtālrunis, Internets, ...

Valoda

izloksne – standarts
viena vai vairākas valodas

Mērķis

informēt, apmācīt,
izklaidēt...

Sfēra

publiskā – privāta
mājas, skola, baznīca,
(paš)valdība...

Indivīds

vecums, dzimums, ...
valodas prasme
citu valodas zināšana
ir / nav kopienas loceklis

Sabiedrība

lietotas valodas
lietotas prakses
elite – tauta

EVANGELIA

Toto Anno singulis Dominicis &
Festis diebus juxta antiquam Ec-
clesiæ consuetudinem in Liyonia
Lothavis prælegi

SOLITA,

Cum precibus & precatiunculis non-
nullis, curâ quorundam ex Clero Li-
vonico recentissimè juxta usitatiorem
loquendi modum Lothavicum

VERSA & TRANSLATA,

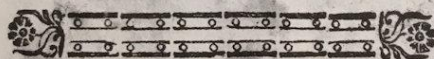
Ac in lucem

EDITA,

Anno,

Quo æternum Patris Verbum per
Angelos in terris evangelizatum est

1753.

V I L N Æ

Typis S.R.M. Academ: Societ: JESU.

1. EVANGELIA LOTHAVICA

In Dominicas & Festa per Annum.

Dominicâ imâ Adventûs.

5. Iksz worda Diwa Tâwa, ✱ und Dâla, ✱
und Swâta Gôra, ✱ Amen.

10. Uz gûda und teykszonas Diwa Kunga
wyssuwalditoja, iksz Swâtas Tryjadibas
winiga, mums uz pestiszonas Dweselu myu-
su, 10ssa mums Swâta Baznieyca Ewange-
liumu parakstitu nu Swâta Łukasza diwi-
dasmyta pyrmaja gobola.

15. **T**U layku sacyja JEZUS Moćieklim
sowim; byus zeymes uz saules un
nênêsza un zwygznu: un wiers
zemes apspiszona cilszu, del sa-

571222

56

Dozwala się drukować z warunkiem, aby po wydrukowaniu złożone były trzy exemplarze w Komitecie Cenzury. — Wilno 1852 dnia 12 września.

Cenzor, E. Borowski.

15472

T 74788

EYSA MOCIBA

A P

AUDZIEYSZONU BISZU

Wysim bitinikim un wysu wayrok

EATWEYSZYM

Nu wina ju drauga leyksnas baznieyc-
Kunga strupay un skaydri saraksteyta.

un da drukam paduta

ar czeterigim malawotim Awilim.

WILNA

pi Dworca 1832.

KRÓTKA NAUKA

O HODOWANIU PSZCZOŁ

Wszystkim Pszczelnikom nadewszystko

EOTYSZOM

Od iednego ich przyjaciela Lixnieńskiego
Xiedza krótko i iasno napisana.

w WILNIE

w Drukarni Dworca 1832 r.

Kas raksturo šīs grāmatas?

- ❖ *Evangelia toto anno* 1753
- ❖ *Eysa mociba ap audzieszonu biszu* 1832

«Sabiedrība»

Kurā valstī atradās latgaliešu teritorija?

Kas raksturoja tā laika sabiedrību?

Kuras valodas tika lietotas kurās sfērās?

	<i>Evangelia toto anno 1759</i>	<i>Eysa mociba 1832</i>
Tehnoloģija	drukāta grāmata	drukāta grāmata
Mērķis	mācīt	mācīt
Sfēra	baznīca	lauksaimniecība
Iespējas: radošums, modalitātes, intertekstualitāte	Tulkojums (no latīnu valodas?) Baznīcas aprobēts teksts – ierobežots radošums – oficiāls teksts («no augšas») teksts bez bildēm, skaņām	Brīvs tulkojums no lejas latviešu valodas Publisks teksts privātajai lietošanai vairāk brīvības tulkošanā, radoši risinājumi (saturā, struktūrā, valodā) daži attēli

Kas ir autors? (= 20.gs. jautājums)

	<i>Evangelia</i> 1753	<i>Eysa mociba</i> 1832
Sacerētāji, teksta apstrādātāji	Svētie Evanģelisti pierakstītāji redaktori tulkotāji redaktori, korektori...	D. G. Settegast (vācu oriģināls 1798) → Ch. F. Launitz (lejas latviešu versija 1803) → J. Akielewicz (latgaliešu versija); grāmatā parādās tikai Akeleviča vārds
(šīs versijas) Rakstītājs	Nezināms katoļu prīsteris vai komanda (varbūt Jans Lukaševičš) Dzimtā valoda – poļu ļoti labas latgaliešu valodas prasmes	Katoļu prīsteris Dzimtā valoda ? Daudzvalodīgs cilvēks, ļoti labas latgaliešu valodas prasmes

Kas ir lasītāji? Ko dara ar tekstu?

	<i>Evangelia</i> 1753	<i>Eysa mociba</i> 1832
Kam rakstīts?	Katoļi baznīckungi, varbūt poļu tautības (lasa) Bazīcēni, latgalieši (klausās)	Latgaliešu zemnieki
Ko dara?	Lasa skaļi kā divkalpojuma daļu	Lasa individuāli, lai mācītos par bišu audzēšanu Varbūt apspriež ar citiem?

Teksts atspoguļo sabiedrības un rakstītāju daudzvalodību.

- ❖ Pamatteksts latgaliski, bet lietotas arī poļu un latīņu valodu.
- ❖ Rakstība pēc poļu modeļa
- ❖ Vārdu krājumā un gramatikā redzama lejas latviešu un poļu ietekme, varbūt arī latīņu un citu valodu
- ❖ Teikuma uzbuvē sanāk kopā latgaliešu mutvārdu konstrukcijas un rakstu valodas konstrukcijas, kas pārņemtas no citām valodām.

Piemēri no *Eysa mocība*

Poļu aizguvumi (sevišķi abstrakti jēdzieni)

*Łupi, Zweri, un satas Putni naistostieytu paleygu, **wygadu**, un **roskožu** dora laudim, bet un winius taypat wajag barot, dzyrdeyt, ganieyt, kławus idzieyt, un slymus ar szaydom taydom zolom **joleczey**, kas gryb pi dzieywes winius aysturet, un wayrok wel pidaudzynot, a cik tia **pracas** un **kłopot**a?*

Piemēri no *Eysa mocība*

Rakstu valodas konstruckijas: Ciešamās kārtas
konstruckijas ar lejas latviešu ai poļu modeli

<i>Topec</i>	<i>bites</i>	<i>stypras</i>	<i>na</i>	<i>top</i>	<i>plestas,</i>
therefore	bee.NOM.PL	strong.NOM.PL.F	NEG	become.PRS.3	tear.PST.PP.PL.F
<i>bet tik</i>	<i>wojas</i>	<i>nu</i>	<i>styproku</i>		
but only	weak.NOM.PL.F	from	stronger.GEN.PL		
<i>palik</i>	<i>kryudeytas</i>				
become.PRS.3	kill.PST.PP.PL.F				

‘For strong bees **are not slain**, only weak [bees] **are killed** by stronger ones.’

Piemēri no *Eysa mociba*

Runātās valodas konstrukcijas: īpašības vārds aiz lietvārda vai iznests no vārdkopas:

Motie naaugliga lela ir naļayme del Biszu.

Lejas latviešu versija (Launitz 1803):

*Tahda neaugliga mahte irr leela nelaime
preeksch bittehm.*

Tekstpratība (kā paradumi) drukā aizlieguma laikā

Kas raksturo rokraksta literatūru, domājot par

- ❖ tehnoloģiju
- ❖ autora jautājumu
- ❖ iespējām – radošumu, brīvību

(ļoti trāpīgs A. Apīņa grāmatas nosaukums *Neprasot atļāuju*; bet par autoru viņš raksta: *sacerētāja individualitāte it kā izkusa kolektīvajā jaunradē*, 159. lpp.)

Bet tagad pārlēksim uz 21. gadsimtu.

Radoši latgaliešu teksti mūsdienās – kas tos raksturo?

Teksti, par ko runā 2021./2022. gada:

- ❖ Ilze Sperga, stāsti (*Dzeiveiba*)
- ❖ Valentins Lukaševičs, esejas (*Casnaga maizeitis*)
- ❖ Oskars Seiksts, īsdzeja (*Vokora vuordi draugim*)
- ❖ Annele Slišāne, projekts #100dečiLatvijai
- ❖ Marija Dzeisla, dzeja (*Vysta smieris*) un fenomēns

Dažas iezīmes no tekstpratības prakses skatījuma

- ❖ **Tehnoloģijas:** Autori aktīvi izmanto un kombinē tradicionālās un jaunās tehnoloģijas.
- ❖ **Versijas:** Teksti tiek publicēti vairākkārt, dažādos veidos dažādās vietās (interneta lapā, grāmatā, žurnālā, lasījumā, radio teātrī, video, mobilajā telefonā); lasītājs var iepazīt dažādas versijas, var atgriezties pie teksta.
- ❖ **Sadarbība:** Ja arī vairumam tekstu ir viens zināms autors, ne maza nozīme ir redaktoriem, korektorēm, kritiķiem; publicētie teksti ir kopprodukti

Valoda

1. Latgaliešu rakstu valoda ir **dialogā ar latviešu** rakstu valodu:

- ❖ Vienā izdevumā/projektā teksti abās valodās.
- ❖ Ir tulkojumi no LTV uz LTG, retāk – otrādi.
- ❖ Latgaliešu grāmatas bieži ietver vārdnīciņu.
- ❖ Retāk skaidrojums dots tekstā, piem. V. Lukaševičš:
*Pašķiņkuoja (**latv.** uzdāvināja) maņ, ratesti (**latv.** žurku), zynu, ka tys ir štrunts, bet maņ vīnolga prīca.* (Ratestis gods)
*Duraks navar byut viļteigs (**latg.** akīls), jam var byut tikai cyukys laime.* (Izaver kai valrīksts)

Valoda

2. Latgaliešu rakstu valoda šūpojas (līgojas)

- ❖ mutvārdiskumā (ang. *orality*),
- ❖ rakstvērdiskumā,
- ❖ izloksnēs,
- ❖ latgaliešu rakstu valodas normām,
- ❖ citu valodu paraugos,
- ❖ autoru brīvībā,
- ❖ redaktoru stingrībā.

Multimodalitāte: sevišķi interesants piemērs

Anna Slišāne, #100dečiLatvijai

- ❖ *Deči* kopā ar tekstiem vispirms Internetā (facebook) (2016-2018)
- ❖ Izdota grāmata (2018)
- ❖ Notiek izstādes un publiski lasījumi
- ❖ Mājas lapa <http://www.100decilatvijai.lv/> (2021): teksti, fotogrāfijas, audio, video, tulkojums latviešu zīmju valodā

«Marija Dzeisla»

- ❖ «*marija dzeisla*» nav vārds un uzvārds, bet gan projekta nosaukums, zīmols, preču zīme» (I. Šlāpins)
- ❖ Pie projekta jāskaita ne tikai dzejoļus, bet arī intervijas un diskusijas ar / par autori-fenomēnu
- ❖ Spēle ar autorību, identitāti – plaša diskusija
- ❖ Telpas jautājums (*Marija reizē ir i reizē nav Latgolā*)
- ❖ Diģitālās tehnoloģijas kļūst par primāriem (*Feisbuka fragmentarismam .. sekuoja papeira fragmentarisms*)

Citāti no intervijas žurnālā A12 (aprīlis/maijs 2022. g.)

Varbyut tys ir tikai **čatbots**, kas salīk kūpā ituos paaudzis dūmys i bailis. Voi automatiskais tekstu generators.

Marija ir **Google**, jei vuicuos nu tuo, kū cylvāki meklej dzejā. Par tū jei ari roksta. Kū vaira kaidai temai voi dūmai skaiteituoju vibraceju *Facebook*, tū leluoka varbyuteiba, ka nuokušī teksti byus tam leidzeigi. Skaiteituoji roda Mariju.

Tys ir kai latgalīšu **literaturys teikla asistents**, kas pīsalagoj auditorejai, bet reizē vēl tikai taukstuos, kas varātu byut ejūšuos Reigys temys.

Mierstūšuos volūdys tema vaira nivīnu nainterešej. Kas interesej, Marija vēl nazyna.

Secinājumi: Kas raksturo 21. gadsimta latgaliešu tekstpratību?

- ❖ Daudzvalodīga vidē (zemē un tīklā)
- ❖ Latviešu literārās valodas tuvums
- ❖ Sadarbība, *kolektīva jaunrade*
- ❖ Izlokšņu īpatnības un rakstu valodas normas
- ❖ Dažādu tehnoloģiju radošais pielietojums

To visu var ņemt vērā tekstpratības attīstīšanā, latgaliešu valodas mācībās.

Paldies par uzmanību!

E-mail

Nicole.Nau@amu.edu.pl

Homepage

www.naunicol-e.home.amu.edu.pl